

Garyevska M. Separate aspects of the judge's challenge in the civil procedure

The article examines the legal nature of the disqualification of a judge in a civil proceeding, analyzes of the Civil Code of Ukraine on the grounds and procedure for removal of judges, attention is focused on the need to improve the legal regulation of issues relating to disqualification of a judge in civil proceedings.

Keywords: court, court authority, court impartiality, challenge (self-withdrawal).

ІНТЕРЕС У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Гетманцев М. О.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті аргументовано, що категорія «інтерес» у цивільному процесуальному праві більшості зарубіжних країн виступає тією спонукальною ланкою, що обумовлює прагнення учасників цивільних процесуальних правовідносин вступати у різноманітні форми взаємодії між собою. Сутністю інтересу в цивільному процесуальному контексті є прагнення особи (учасника цивільних процесуальних правовідносин) бути стороною певного суспільного відношення, що опосередковує оптимальне задоволення його процесуальних потреб та визначає загальні процесуально-правові способи для їх задоволення.

Ключові слова: інтерес, цивільне процесуальне право, цивільний процес зарубіжних країн, суспільний інтерес, приватний інтерес, законний інтерес.

Актуальність теми дослідження. Проблемі визначення змісту категорії «інтерес» у цивільному процесуальному праві традиційно приділяється чимало уваги серед вчених-процесуалістів, оскільки це питання посідає одне з центральних місць у вітчизняній науці цивільного процесу. Водночас у переважній більшості випадків предметом дослідження виступає аналіз сутнісного наповнення цієї ключової категорії цивільного судочинства у рамках вітчизняного правового поля, максимум з окремими історичними відступами до думок радянських процесуалістів. Водночас більшість напрацювань у сфері розвитку і застосування категорії «інтерес» у ході відправлення правосуддя в цивільних справах досить активно використовується іноземними науковцями, що жодного разу не ставало предметом самостійного наукового пошуку в Україні.

Актуальність обраної теми даного дослідження обумовлюється тим, що в наш час загострюється необхідність порівняльно-правового аналізу висхідних теоретичних положень доктрини науки цивільного процесуального права у різних країнах світу. Наразі потреба у такому роді дослідження визнається більшістю правників, проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених категорії «інтерес» у цивільному процесуальному праві, питання потребує детального вивчення.

Ступінь наукової розробки теми дослідження. Як вже зазначалося раніше, попередні дослідження поняття «інтерес» у вітчизняній юридичній науці пов'язано з розвитком загальнотеоретичних уявлень про сутність та значення інтересу у праві в цілому (С. С. Алексєєв, Н. В. Вітрук, В. П. Грибанов, О. С. Іоффе, Д. А. Керімов, В. М. Кудрявцев, О. В. Малько, В. П. Сальніков, В. В. Субочев, Ю. О. Тіхоміров, Ю. К. Толстой, Л. С. Явич тощо). У цивільному процесуальному праві спірні та суперечливі питання «інтересу» в цивільному процесі досліджували С. С. Бичкова, І. В. Венедиктова, О. Г. Дріжчана, Р. Є. Гукасян, С. Я. Фурса, Д. М. Чечот, Н. О. Чечіна, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші. Водночас, попри здавалось би всебічну наукову розробку проблемних аспектів інтересів у правовій сфері в цілому та цивільному процесі України зокрема, ціла низка питань цієї теми досі не отримала ґрунтовного аналітичного осмислення та необхідного вирішення. Зокрема, це стосується вивчення поглядів іноземних науковців-представників різних процесуальних шкіл щодо сутності цієї категорії у цивільному процесуальному праві іноземних держав.

Вищезазначене призвело до обрання саме такої теми наукового дослідження та вплинуло на формулювання його мети – визначення змісту категорії «інтерес» у цивільному процесуальному праві зарубіжних країн, що призвело до постановки таких теоретичних завдань: 1) установити зміст та сутність категорії «інтерес» у цивільному процесуальному праві зарубіжних країн; 2) дослідити різновиди категорії «інтерес» у цивільному процесуальному праві зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Дослідження категорії «інтерес» у цивільному процесі є необхідним для розуміння різноманітних положень цивільного процесуального права, оскільки без характеристики інтересу як певного керівного начала діяльності кожного суб'єкта неможливо з'ясувати соціальне призначення цивільного процесуального права, розкрити зміст принципів, що визначають вектори руху процесу, а також уявити правильність застосування цивільних процесуальних норм.

Категорія «інтерес» має первинне значення при визначенні процесуально-правового статусу учасників спірного матеріального правовідношення, адже згідно з ч. 1 ст. 1 ЦПК України завданням

цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Як бачимо, наявність інтересу є ключовою визначальною характеристикою при зверненні до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорених прав для всіх категорій учасників цивільного процесу (фізичних осіб, юридичних осіб та держави). Інакше кажучи, можливість звернення до правосуддя ставиться законодавцем у пряму залежність від наявності у особи певного інтересу. Тим більше, що згідно з ч. 1 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством, звернутися за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У загальноживаному розумінні категорія «інтерес» напрацьована в історії соціальної думки для позначення реальних причин різноманітних соціальних та індивідуальних дій. У науковий обіг це поняття увійшло у ст. 17 разом зі спробами пояснити стимули навчальної та пізнавальної діяльності [6]. Після цього в історії розробки цієї категорії відбулося визнання її багатоаспектності та міждисциплінарного характеру. В юриспруденції серед перших визнав інтерес матеріальною підставою права С. Л. Рубінштейн, який сформулював класичне визначення інтересу як «тенденцію чи скерованість особистості, що полягає у направленості чи зосередженості її думок на певному предметі» [10, с. 524]. Інтерес у цьому контексті виступає як прояв законів психічного відображення природної та суспільної реальності, котра поза свідомістю чи поза психікою існувати не може. Інші науковці розглядають інтерес як соціальне явище, об'єктивне за своєю природою [4; 5]. Характерною особливістю цієї концепції є те, що, по-перше, інтерес існує в об'єктивній дійсності і тільки потім у свідомості; а, по-друге, інтерес є суспільним продуктом, оскільки існує в якості взаємної залежності індивідів, між якими поділено певну діяльність [11, с. 12]. Інакше кажучи, прагнення задовольнити будь-яку потребу в суспільстві приймає форму інтересу. Таким чином, якщо майновою основою інтересу є потреба, то його соціальним підґрунтям виступає всебічний суспільний зв'язок, взаємозв'язок індивідів у процесі їх суспільного виробництва та відтворення.

Кожен інтерес, що охороняється суб'єктивним правом, є охоронюваним законом інтересом [2, с. 54]. Як влучно сформулював наприкінці минулого століття Н. А. Шайкенов, зміст існування суб'єктивного права як юридичне явище в тому і полягає, щоб надати особі ефективних правових засобів в її суспільних інтересах для задоволення потреб, а також для реалізації її інтересу, що охороняється державою [11, с. 119].

Одним з перших дослідників законного інтересу є М. О. Гурвіч, який дійшов висновку про те, що на відміну від матеріального суб'єктивного права охоронюваний законом інтерес є «вигода, забезпечена не нормою матеріального права, а охоронною, насамперед, процесуальною нормою» [3, с. 86]. Незважаючи на незначні розбіжності у трактуванні самого поняття «охоронюваний законом інтерес», більшість авторів одностайна у тому, що законним є охоронюваний правом інтерес, який не забезпечений конкретним суб'єктивним правом особи. На думку М. С. Малєїна, зазвичай негативне визначення законного інтересу, як інтересу, що не опосередковується суб'єктивним правом, витікає з формулювань закону [7, с. 29]. Як доречно відзначив М. І. Матузов, законний інтерес – це загадковий правовий феномен – модифікація інтересу, що спирається на закон, але не забезпечується вимогами, характерними для суб'єктивного права [9, с. 115].

Зрештою, про науково-теоретичні підходи радянських і сучасних дослідників цивільного процесуального права до розуміння категорії «інтерес» у цивільному процесі ми вже висвітлювали раніше [1, с. 38–42].

У більшості країн світу суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин завжди є носіями конкретних цивільно-процесуальних прав і цивільно-процесуальних обов'язків. Зазвичай усі процесуальні правомочності, як сукупність таких прав і обов'язків, виражають відносини між суб'єктом і предметом заінтересованості, тому їх задоволення передбачає предметну діяльність людини і має за мету саме споживання предмета потреби. Натомість інтерес – передбачає існування суспільних відносин між суб'єктами з приводу предмета цієї потреби. При цьому суб'єкти таких відносин, природно, прагнуть не просто задовольнити свої потреби, а й задовольнити їх у найбільш прийнятний для себе спосіб. Тому слід погодитися з твердженням Паулі Л. Герліз, яка зазначає, що інтерес може бути використаний як право спеціального гатунку у спеціальній формі [14, с. 121].

Також необхідно розрізняти два види юридичних інтересів: юридичні інтереси – як інтереси, реалізація яких забезпечена матеріальним суб'єктивним правом (матеріальні юридичні інтереси) і юридичні інтереси – як інтереси, що виникають у зв'язку з процесуальними засобами (формою) реалізації матеріальних юридичних інтересів (процесуальних юридичних інтересів). При цьому реалізація процесуального інтересу не самоціль, вона підкорена реалізації матеріального юридичного інтересу і протікає з умовою обов'язкового дотримання установленної законом процесуальної форми. Тому сторони чи їх представники у більшості країн світу зобов'язані довести в суді, що участь у справі беруть насправді наділені інтересом у розв'язанні спору особи (the real party in interest). За

словами американського процесуаліста Джона Оуклі, це надає можливість справді заінтересованим особам, чий спір підпадає під судовий розгляд, звертатися за захистом навіть у тих випадках, коли інша сторона може через сплив строків позовної давності ініціювати зупинення судового провадження. Проте встановлення відсутності у справі належної заінтересованої сторони може інколи призвести взагалі до припинення провадження у справі, коли належна заінтересована сторона з певних причин не підпадає під юрисдикцію цього конкретного суду [15, с. 135].

Водночас, як зазначається у виданні Ради Європи «Can Excessive Length of Proceedings be Remedied?», у цивільному процесі взаємодіють сторони, наділені протилежними інтересами різного характеру (наприклад, в окремих випадках процесуальним інтересом певної несумлінної сторони буде затягування судового розгляду, що у всіх європейських країнах законодавець визначає в якості процедурного зловживання, що призводить до застосування до сторони негативних наслідків) [12, с. 366].

Таким чином, первинним є саме матеріальний інтерес, а процесуальний – є похідним від нього і існує саме з метою відновлення порушеного, оспореного або невизнаного права. Тому для виникнення цивільного процесу за ініціативою суб'єктів спірного правовідношення необхідною є наявність двох видів заінтересованості: матеріальної – інтерес у поновленні становища, що мало місце до його порушення чи оспорювання (особа наділена заінтересованістю у набутті певного матеріального блага чи права, що дає можливість набути ці матеріальні блага шляхом отримання сприятливого для неї судового рішення), і процесуальної – інтерес у порушенні діяльності певного правоохоронного органу та участі в цій діяльності з метою поновлення становища, що мало місце до його порушення чи оспорення (особа наділена заінтересованістю у вирішенні наявного конфлікту у матеріальному праві шляхом винесення індивідуального владно-розпорядчого акта, яким і будуть усунені наявні матеріально-правові колізії).

У сукупності обидві заінтересованості направлені на один об'єкт – отримання судового рішення певного змісту. Таким чином, однією з основних ознак, що визначають процесуальне становище будь-якого учасника цивільного судочинства, виступає ознака юридичної заінтересованості осіб у вирішенні справи.

Усіх суб'єктів, наділених юридичною заінтересованістю, закон виділяє у спеціальну групу осіб, які беруть участь у справі, наділяючи їх змагальними правами і покладаючи відповідні обов'язки. Як стверджує Стів Оума, наявність у сторони обґрунтованого законом інтересу є достатньою правовою підставою для суду, щоб задовольнити заявлені вимоги у всіх категоріях справ, у тому числі господарських і фінансових, з виплати відсотків за невиконання контрактних зобов'язань, коли є розбіжності між законом і договором щодо розміру нарахування штрафних санкцій [16, с. 53].

Але слід враховувати, що обсяг юридичної заінтересованості не однаковий для різних видів учасників цивільних процесуальних правовідносин. Матеріальною заінтересованістю наділені лише суб'єкти, безпосередньо і опосередковано пов'язані з об'єктом спірного матеріального правовідношення. Процесуальною же заінтересованістю поряд з указаними суб'єктами можуть бути наділені й інші особи (прокурор, державні органи, органи місцевого самоврядування, організації та окремі громадяни, що виступають у процесі від власного імені на захист чужих інтересів), які заінтересовані лише в усуненні спірності того чи іншого правовідношення, усуненні конфліктної ситуації. Таких осіб прийнято називати особами з усиченою (тільки процесуальною) заінтересованістю. Участь в процесі таких осіб є більшою чи меншою мірою реалізацією їх державної чи суспільної функції; їх процесуальне становище обумовлено цією роллю, а не особливостями спірного матеріального правовідношення. Відповідно, повною юридичною заінтересованістю у вирішенні цивільної справи наділені лише суб'єкти, чії майнові чи особисті немайнові права та інтереси безпосередньо чи опосередковано зачіпаються спірним матеріальним правовідношенням, що звернулися до суду або були залучені до цивільної справи, котра виникла не з їхньої ініціативи.

В окремих випадках у особи-учасника цивільного судочинства може бути специфічний інтерес, наприклад фінансового чи іншого характеру. Так, у Данії переговори заінтересованих осіб щодо судового чи позасудового врегулювання фінансового конфлікту можуть тривати надто довго. За словами Еріка Верлауфа, якщо ж борг визнається як заборгованість, на яку вже не нараховуються відсотки з моменту початку розгляду справи, особа вважається фінансово заінтересованою, і навіть її претензії будуть носити характер заінтересованості протягом тридцяти днів після заявлення відповідної вимоги [19, с. 97].

Сутність повного юридичного інтересу полягає у тому, що рішення суду може відобразитися на правах і обов'язках конкретної особи. Інакше кажучи, метою участі особи, чії права та обов'язки можуть бути прямо чи побічно затронуті судовим рішенням, є захист свого суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу. До таких суб'єктів у позовному провадженні закон відносить сторони та третіх осіб, визначаючи для кожної групи специфічний процесуальний статус та певні межі (сферу) діяльності. Натомість ті суб'єкти, які, не будучи учасниками спірного матеріального правовідношення, виступають в процесі від власного імені на захист чужих інтересів, наділені усиченою (тільки процесуальною) юридичною заінтересованістю.

Однією з обов'язкових умов, що сприяють задоволенню інтересів осіб у цивільному процесуальному праві, є їх невідмінна правова охорона, що у правовій державі перманентно означає залучення всього публічно-правового механізму. Тож заслуговує на увагу і думка Алана Узелака, який наполягає, що роль публічного інтересу в цивільному процесі має водночас і процесуальне, і субстанційне значення, оскільки саме в цивільному судочинстві має бути чіткий баланс і розмежування між захистом індивідуальних прав та захистом публічних інтересів [18, с. 112].

Окремо слід виділяти і осіб, наділених громадською чи суспільною заінтересованістю у результатах розгляду конкретної справи. Представляти публічні інтереси в цивільному процесі у багатьох країнах доручено органам прокуратури, представники яких наділені цілою низкою обов'язків і повноважень для захисту громадських інтересів, зокрема, як ініціювати порушувати провадження у справі, так і втручатися у вже розпочаті справи в інтересах суспільства [17, с. 10].

При цьому функції таких суб'єктів в цивільному процесі можуть бути сутнісно обмежені, зважаючи на ті ж самі суспільні чи громадські інтереси. Як зазначає Філіп Коппел, доктринальний підхід до обмежень публічного інтересу однаковою мірою поширений у провадженнях як з кримінальних, так і цивільних справ, проте його застосування відрізнятиметься залежно від характеру справи. Тому обмеження задоволення громадських інтересів у постанові з цивільної справи не обов'язково дублюватиметься у кримінальному провадженні, де суспільний інтерес у розкритті резонансної справи може бути сильнішим, ніж відмова від розголошення приватної інформації [13, с. 592].

Висновки. Таким чином, інтерес у цивільному судочинстві виступає тією реальною детермінуючою причиною, яка спонукає учасників цивільних процесуальних правовідносин вступати у взаємодію, яка обумовлює рух та розвиток цивільного процесу. Саме цивільний процесуальний інтерес спонукає свого носія до вчинення певної процесуальної діяльності та визначає її направленість. Звідси можна констатувати, що сутністю інтересу в цивільному процесуальному контексті є прагнення особи (учасника цивільних процесуальних правовідносин) бути стороною певного суспільного відношення, що опосередковує оптимальне задоволення його процесуальних потреб та визначає загальні процесуально-правові способи для їх задоволення. При такому розумінні легко пояснити, як одні і ті самі потреби породжують різні (досить часто зовсім протилежні) цивільно-процесуальні інтереси у різних осіб залежно від процедурної скерованості їхнього цивільного процесуального статусу. Так, у одних випадках та чи інша потреба індивіда щодо набуття певного блага породжує законотворчу діяльність суб'єкта, а в інших – може спровокувати особу на скоєння правопорушення.

Активність інтересу в цивільному процесі значною мірою визначається його інтелектуально-вольовим змістом. Це пояснюється тим, що реалізація інтересу передбачає, перш за все, його усвідомлення носієм-учасником цивільних процесуальних правовідносин, який, у свою чергу, завжди є опосередкованим відображенням форми та способу ідеального задоволення цивільних процесуальних «потреб» індивіда. Інтелектуальний зміст психологічного аспекту цивільно-процесуального інтересу є своєрідним симбіозом безпосереднього наявного у особи інтересу і актом його процесуальної реалізації. Саме з інтелектуального змісту психологічної складової цивільно-процесуального інтересу органічно витікає і його вольовий аспект, адже, зрозумівши соціальну дійсність та зміст об'єктивного правового інтересу, учасник цивільного судочинства тим самим розкриває і значення цієї дійсності для себе у контексті конкретного процесуального провадження чи стадії, тобто уточнює свій процесуально-правовий інтерес, в результаті чого формується його вольова скерованість на досягнення конкретного цивільного процесуального результату. Кінцевий акт реалізації норм цивільного процесуального права відповідних учасників цивільних процесуальних правовідносин виступатиме концентратом суб'єктивних та об'єктивних рис цивільного процесуального інтересу, що опосередковується цивільною процесуальною формою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гетманцев М. О. Категорія «інтерес» у цивільному процесуальному праві // Приватне право і підприємництво: збірник наукових праць. Вип. 15. 2016 р. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 38–42.
2. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право, 1967. № 1. С. 50–62.
3. Гурвич М. А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия. Т. 3. Москва: ВЮЗИМ, 1965. С. 63–88.
4. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. Москва, 1995. С. 354.
5. Кикнадзе Д. А. Потребность. Поведение. Воспитание. Москва: «Мысль», 1968. С. 218.
6. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Том 2. Москва: Педагогика, 1982. С. 576.
7. Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес. Советское государство и право. 1980. № 1. С. 27–35.
8. Малько А. В., Субочев В. В. Гарантии осуществления законных интересов. Правоведение, 2007. № 6. С. 138–148.

9. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов, 1987. С. 293.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва, 1946. С. 786.
11. Шайкенов Н. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск: изд-во Уральского ун-та, 1990. С. 200.
12. Can Excessive Length of Proceedings be Remedied? Council of Europe, 2007. 370 p.
13. Coppel P. Information Rights: Law and Practice. Bloomsbury Publishing, 2014. 1444 p.
14. Gerlis P. L. Civil Procedure, Cavendish Publishing. 2001. 616 p.
15. Oakley J. B. American Civil Procedure: A Guide to Civil Adjudication in US Courts. Kluwer Law International, 2009. 286 p.
16. Ouma S. Commentary on the Civil Procedure Act. African Books Collective, 2013. 584 p.
17. The Constitutional Role of the Attorney General: 5th Report of session 2006-2007. Great Britain: Parliament: House of Commons: Constitutional Affairs Committee. The Stationery Office, 2007. 159 p.
18. Uzelac A. Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems. Springer Science & Business Media, 2014. 263 p.
19. Werlauf E. Civil Procedure in Denmark. Kluwer Law International, 2010. 150 p.

Getmantsev M. Interest in the civil procedural law of foreign countries

The article argues that the category of «interest» in the civil procedural law of most foreign countries, that is the motive that determines the desire of the participants in the civil legal process to engage in various forms of interaction between them. The essence of interest in the civil procedure context is the desire of the person (participant of civil legal process) to be party to certain social relationships, mediates the optimum satisfaction of its procedural requirements and determines the General procedural legal ways to meet them.

Thus, interest in civil proceedings in favor of the determining the one real reason that motivates members of civil procedural legal interact, which makes the movement and development of civil process. It encourages civil procedural interest in his vehicle to commit certain procedural activities and determines its direction. It can be stated that the essence of interest in the civil procedural context is the desire of the person (party of civil legal proceedings) to be a party to certain social relation that mediates its best meet procedural requirements and defines the general procedural and legal ways to meet them. With this understanding, easy to explain how one and the same needs generating various (often quite the opposite) civil proceedings in the interests of different people depending on their procedural finality civil procedural status. Thus, in some cases, or that the need for the individual to acquire certain benefits creates a law-abiding activities of the entity, and others – can provoke a person to commit the offense.

Active interest in the civil process is largely determined by its intellectual and volitional content. This is because the implementation of interest involves primarily the awareness of the bearer party civil legal proceedings, which, in turn, is always a reflection mediated form and method ideal for the civilian judicial «needs» of the individual. The intellectual content of the psychological aspects of civil procedure of interest is a kind of symbiosis directly available to individual interests and act its procedural implementation. It is for the intellectual content of the psychological component of Civil Procedure interest naturally follows his volitional aspect, because understanding social reality and the objective content of legal interest, a member of civil proceedings thus reveals the importance of this reality for themselves in the context of a specific procedure or stage of the proceedings, it says a procedural legal interest in bringing his strong-willed formed to achieve a specific result of civil procedure. The final act of the implementation of the civil procedural law of the relevant member of the civil procedural legal act concentrate subjective and objective features of interest of civil procedure, civil procedure mediated form.

НЕДОСКОНАЛІСТЬ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ПРОЕКТІ ЦПК УКРАЇНИ

Короленко В. М.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті досліджуються загальні питання зловживання процесуальним правом, закладені у проект Цивільного процесуального кодексу України. Через призму теоретичного розуміння понять «зловживання правом», «зловживання процесуальним правом» розглядається доцільність та можливість запровадження такого інституту у ЦПК України. З'ясовано загальні підходи Ради з питань судової реформи до визнання